

Modern Türk Edebiyatının İnşası Sürecinde Şemsettin Sami

Semsettin Sami In The Building Process Of Modern Turkish Literature

Yüksel Topaloğlu*

Öz

Türk kültür, dil, edebiyat ve sözlükçülüğünün önemli ve etkin şahsiyetlerinden biri olan Şemsettin Sami, 1870'li yılların başlarında İstanbul'a geldikten sonra Şinasi, Namık Kemal gibi öncü ve diğer yenilikçi Tanzimat aydınları gibi devrin yenileşme faaliyetlerine kayıtsız kalmayarak kurulmaya ve kurumsallaştırılmaya çalışılmakta olan yeni edebiyatı yakından izlemiş ve söz konusu edebiyatın yenileşen taraflarını büyük bir heyecanla desteklediği gibi aksayan yönlerini de yapıcı eleştirel bir dille açıkça dikkatlere sunmuştur. Onun bu süreçte eski Türk edebiyatına yönelttiği eleştirileri ile yeni edebiyat karşısındaki tutumu, gerçekten de dikkate değerdir. Zira o, değişen zamanı fark etmiş yenilikçi bir aydın olarak süreç boyunca soğukkanlılığını büyük ölçüde muhafaza etmiş ve tüm değerlendirmelerini bu yaklaşımla objektif bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu makalede Tanzimat'ın bir kısmı ile Servet-i Fünûn döneminin tamamını bire bir idrak etmiş olan Ş. Sami'nin, inşa edilmekte/kurumsallaştırılmakta olan yeni edebiyata ilişkin gözlem, değerlendirme ve önerileri ile eski Türk edebiyatı karşısındaki tavrı, söz konusu süreçte kaleme almış olduğu yazılarından hareketle ele alınmaya, değerlendirilmeye ve anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin Sami, Divan Edebiyatı, Tanzimat Dönemi, Modern Türk Edebiyatı.

---

* Prof., Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ytopaloglu@trakya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 26 Ağustos 2019

Abstract

The wedding event, which constitutes one of the important transition peri-Semsettin Sami, one of the most important and effective characters of Turkish culture, language, literature and lexicography, came to Istanbul at the beginning of 1870s and denied to remain indifference to the modernization activities of that age like other pioneer and modernist Tanzimat intellectuals as Şinasi and Namık Kemal. He kept a close watch on this new literature tried to be founded and institutionalized, heatedly supported modernized dimensions of this new literature, and also presented its failing dimensions in a constructive-criticizing way. His criticisms towards Divan literature and his attitude towards modern literature in this process are remarkable since throughout this process, he kept his composure as an intellectual aware of changing time and tried to manifest his whole evaluations objectively through this approach.

The present study aims to examine and evaluate the observations, evaluations and suggestions of S. Sami, who comprehended some part of Tanzimat Era and whole of Servet-i Fünûn era, regarding this new literature in building/institutionalizing process and his attitude towards Divan Literature through his essays written in this process.

Keywords: Semsettin Sami, Divan Literature, Tanzimat Era, Modern Turkish Literature

Giriş

Türkiye'nin modernleşme süreci, bilindiği gibi – Lale Devri'ne kadar götürenler olmakla birlikte – on dokuzuncu yüzyılın başında belli başlı alanlarda görülen reform faaliyetleriyle başlar. Bu çerçevede ordu, bürokrasi, ekonomi, eğitim gibi birçok kurum, kuruluş ve yapı hemen her bakımdan ciddi değişimlere ve dönüşümlere uğrar. Aynı şekilde kuşkusuz edebiyat da dönemin en çok üzerinde durulan, düşünülen ve nihayet dünden kopularak bambaşka bir temele oturtulmaya ve peyderpey yeniden yapılandırılmaya çalışılan sahalardan biridir. Bu yeni sahada veya oluşta aynı zamanda dönemin etkili devlet adamlarından olduğunu bildiğimiz Şinasi, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem gibi şahsiyetlerin gayreti, rolü ve katkısı büyüktür. Bilindiği gibi bu şahsiyetler, yeni edebiyatın gelişebilmesi ve kök salabilmesi için eski Türk edebiyatına açıkça cephe almış ve onu, hemen her bakımdan kıyasıya eleştirmişlerdir. Onların eleştirilerinde ana strateji veya hedef açık ve nettir: Eskinin reddi/yıkımı ve yeninin inşası. Başta Namık Kemal olmak üzere bütün Tanzimat aydın ve edebiyatçıları, bu ana eksenden eski Türk edebiyatına yönelir ve bu edebiyatı, genelde öznel yargılarla ve insaf ölçüleri dışında top yekûn yıkmaya kalkışırlar. Bu, aslında büyük değişimler/inkılaplar sırasında veya ertesinde görülen bir realitedir. Zira her yeni gelen, bir öncekini sorgusuz sualsiz toptan yıkmaya girişir. Tanzimat edebiyatçılarının tavrı da benzerdir. Devri inceleyen araştırmacıların ifadesiyle bunlar, aslında kurulmakta olan modern Türk edebiyatına bir *alan açma temizliği* veya *alan açma faaliyetidir*. Bununla dünden intikal eden ve direnen eski kalıntılar bütünüyle temizlenmeye, hayatın dışına itilmeye çalışılır.

Bu devrin bir aydını ve edebiyatçısı olan Ş. Sami de bilindiği gibi modern edebiyatın kuruluş sürecinde diğer aydınlar gibi açıkça tarafını belli eden ve bu çerçevede etkin şekilde görüş serdeden bir şahsiyettir. Bu yeni oluşta o da tıpkı Şinasi ve Namık Kemal gibi modern edebiyat taraftarıdır. Dolayısıyla yeni edebiyatın, eski karşısında tutunabilmesi ve başarı kazanabilmesi için önceki birikime açıkça cephe alır. Onun artık miadını doldurduğunu, günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir yapıda bulunmadığını,

dolayısıyla külliye yıkılması, kaldırılması gerektiğini savunur. Ancak bunları söylerken aynı zamanda kurulmakta olan edebiyatı günü gününe izleyerek ciddi eleştiri ve önerilerde bulunur, çözüm yolları gösterir. Gerek bu öneri ve eleştiriler, gerekse onun eski Türk edebiyatı karşısındaki tavrı, gerçekten ilginç ve dikkate değerdir. Burada söz konusu edebiyatın kuruluşunda etkili olduğunu bildiğimiz Ş. Sami'nin eski ve yeni edebiyat karşısındaki tavrını, düşüncelerini, öneri ve eleştirilerini anlamaya çalışacağız. Bu kapsamda önce eski Türk edebiyatı karşısındaki tavrı ve eleştirilerini gözden geçirmek yerinde olacaktır.

1. Eski Türk Edebiyatı Karşısındaki Tavrı

Modern Türk edebiyatının kuruluşu sürecinde aydınlar ve edebiyatçılar, yeni bir edebiyatın gerekliliğini gerekçelendirirken bildiği gibi genelde eski Türk edebiyatının artık çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellik ve nitelikte bir edebiyat olmadığı tezini ileri sürmüşlerdir. Ölçsüz ve insafsız hücumlarının meşruluğunu ve ona yönelttikleri eleştirilerini ağırlıklı olarak buna dayandırmışlardır. Batı'yı, diğerlerine göre daha ziyade içselleştiren ve istikametini artık kaçınılmaz ve kesin şekilde o tarafa dönmesi gerektiğine inanan ve bunu yazılarında açıkça söyleyen Ş. Sami de esas olarak bu temel gerekçeye dayanır. O da çağdaşları gibi hatta belki de onlardan daha ziyade bir şeyin ayırımındadır: Artık zaman, zemin ve telakkiler değişmiştir. Dolayısıyla edebiyat da değişmek, zamana ve onun gerçeklerine uymak zorundadır. İçinden geçilen süreçte bunun dışında bir yol kalmamıştır. Dünden intikal eden son derece iptidai, çağ dışı ve hayalci bir edebiyatla devam edilemez. Ş. Sami, kısaca değindiğimiz edebiyatın gün içindeki konumu ve durumunu yazılarının birinde bir soru cümlesiyle şu şekilde gündeme taşır:

“Bugünkü günde, ümem-i sâirenin terakkiyât-ı edebiyelerine mukabil, biz Bakî'nin, Nabî'nin, Fuzulî'nin, Nedim'in âsârına peyrev olarak, ihtiyâcât-ı zamâna göre bir edebiyât-ı milliyeye malik olmak iddiasında bulunabilir miyiz?” (Şemsettin Sami, 1316a: 3).

Sami'nin bu soru karşısındaki tavrı açık ve nettir. Onun düşüncesine göre bu, asla mümkün değildir. Çünkü yukarıda vurgu-

landığı gibi zaman, zemin ve telakkiler değişmiştir. Bugün çağın “icap ve ihtiyaçlarına göre tahsil görmüş bir adam, Fuzulî’nin *Leylâ ve Mecnûn* manzumesini – şiir ne kadar üstadane olursa olsun – okumaktan” zevk alamaz; okursa sadece eski eserler kabinden okur; yoksa Mecnun’un etrafında toplanmış kurt ile kuzu, aslan ile ceylan gibi muhtelif hayvanların ortasında oturup onlarla lakırdı ettiğini ve Leyla’nın mumla konuştuğunu bir ufak çocuk bile severek ve beğenerek okuyamaz.” (Şemsettin Sami, 1316c: 3). Ayrıca eski edebiyatı akla ve gerçeklere aykırı olduğu gibi biçim, anlam ve estetik anlayışı bakımından da son derece zaman dışıdır. Bu itibarla idrak edilen asırda eskinin, anlamı dışlayan şekilci, dar şiir evrenine sıkışmış, kelime oyunlarına boğulmuş edebiyatını sürdürmek akıl kârı değildir. Çünkü dünya artık bu tarz bir edebiyatı kabul etmiyor ve de yapmıyor. Dolayısıyla Avrupa’ya yüzünü çeviren ve zihniyet değişikliğine giden bir millet de söz konusu özellikleri haiz bir edebiyatı sürdürmez. Bunun yerine çağa özgü ve çağın ihtiyaçlarına cevap veren bir edebiyatı yaratmak kaçınılmazdır.

Ş. Sami, zamana ve akla uygun bulmadığı bu edebiyatın İran edebiyatına yönelme ve ondan yararlanma tarzı ve düzeyini de beğenmez. Ona göre bu edebiyat, söz konusu anlayışı ve tutumu ile de kabul edilemezdir. Çünkü eskiler, yeni bir çığır açmak yerine dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar İran edebiyatına yönelmiş ve onları ölçüsüzce taklit etmişlerdir. Bu bakımdan eski edebiyatı, özgün değil; olsa olsa İran edebiyatının bir türevidir. Ş. Sami, taklit konusundaki düşüncelerini muhtelif makalelerinde şöyle ortaya koymaktadır:

“Devlet-i Osmâniye’nin ibtidâ-yı teessüsünden beri gerek payitaht-ı saltanat olan İstanbul’da ve gerek memâlik-i Osmâniye’nin sair taraflarında pek çok şairler yetişmiş ise de, yeni bir çığır açmaya muvaffak olamayıp, bunlar dahi İran şairlerini taklit yolunu tutmakla iktifa etmişlerdir.” (Şemsettin Sami, 1298: 106-107).

“Biz eskiden beri taklit vadisinde yuvarlanıp gidiyoruz. İranîler Arap şuarasını taklit etmediler, başka bir çığır açtılar. Bizim eski şuaramız ise İran eşarına o kadar mukallitlik etmişlerdir ki şiirle-

rinin havi oldukları birkaç Türkçe kelime kaldırılacak olsa, lafzan ve manen sırf Farisî kalır.” (Şemsettin Sami, 1316a: 3).

“Eski şuaramız bizden ziyade İran’a mensupturlar, Acem mukalidi olduklarından, ihtiyarî veya gayr-i ihtiyarî, bizden tebaüd ve onlara takarrüb etmişlerdir. Bu malum bir keyfiyettir.” (Şemsettin Sami, 1316f: 3).

Muhtelif makalelerinden yapmış olduğumuz bu alıntılardan da anlaşılacağı gibi Ş. Sami, eski Türk edebiyatını bu konuda da ölçüsüz bulmakta ve eleştirmektedir. Ayrıca o, bu yönelişin ölçüsüzlüğünü dile getirdiği kısımlarda dikkat çekici başka bir noktanın da altını çizmektedir. O da eski Türk edebiyatı şairlerinin İran edebiyatına yöneldiklerinde büyük ölçüde isabetsiz isimlerin veya metinlerin peşinde koşmalarıdır. Ona göre eski şairler, asıl ve temel olan, görülmesi gerekli metinlere gitmemişlerdir¹.

Yeni edebiyatçılar nezdinde eski Türk edebiyatının sorunlu görülen ve bu yüzden yoğun şekilde eleştirilen yönlerinden bir diğeri de biçimi aşırı derecede önceleyen/önemseyen, buna mukabil anlamı da en az o ölçüde dışlayan bir edebiyat olmasıdır. Bilindiği gibi başta Namık Kemal olmak üzere hemen bütün Tanzimat edebiyatçıları, onun bu yönünü gündeme taşımış ve devrin modern edebiyat paradigmasıyla kesinlikle uyuşmayan bu biçimci ve anlamı dışlayan tavrını şiddetle eleştirmişlerdir. Aynı edebiyat paradigmasına bağlı bir Tanzimat aydını ve edebiyatçısı olan Ş. Sami de anlamdan ziyade biçimi önceleyen eski edebiyatı makalelerinde sıklıkla ele alır ve onun bu yönünü tartışır. Sami’nin de bu noktadaki tavrı ve yaklaşımı, çağdaşlarından farklı değildir. Diğerleri gibi ona göre de eski edebiyat anlamı dışlayan ve aşırı derecede biçimci/şekilci bir edebiyattır. Ş. Sami, çünkü edebiyatın

---

1 Ş. Sami, “Şarkta Şiir ve Şuara -3-” adlı makalesinde bu noktayı şöyle dile getirmektedir: “En ziyade teessüf olunacak cihet şurası ki, bunlardan Firdevsî, Sa’dî, Nizâmî, Attar ve Camî’nin divandan başka olan âsâr-ı nefiselerini taklitte manzumeler telifine muvaffak olanlar pek az olup, ekserisi şiirin gazeliyat ve medayih ve tarih kısımlarına meyletmiş ve bu nev’i âsârı İran şuarasının hatiatından kurtarmak şöyle dursun, o hatiatta daha ileriye varmış ve mukallitlik ayıbını dahi ilave etmişlerdir.” Bk. agm., s. 106-107.

bu yönünü “lafız-perest”, “sanayi’-i lafziye”yi önemseyen, “lafza manadan ziyade ehemmiyet” veren edebiyat nitelemeleriyle ortaya koyar. Hatta onun bu noktada yoğunlaşan diğer benzer anlatımlarını bir bütün olarak kavradığımızda zihnimizde adeta bir ‘tavuskuşu’ görüntüsü belirir. Bu benzetme, biraz abartılmış gibi görünebilir. Ancak bu o kadar öyledir ki, yeni edebiyat taraftarlığı pozisyonunu hiçbir zaman göz ardı etmeden yaptığı eleştirilerinden birini temellendirirken, eski edebiyatın bu görüntüsünün/şekilci yapısının “akvâm-ı bedeviyenin de değil, belki akvâm-ı vahîşyenin kıyafetine müşâbih” olduğunu söyler. Modern zamana ve edebiyata uygun bulmadığı eski edebiyatın söz konusu görüntüsünü kendi anlatımlarıyla şöyle ortaya koymaktadır:

“Evet, eski üdebamızın âsâr-ı edebiyeleri güzeldir, parlaktır, çok itina ile ve hayli sanatla vücuda gelmiştir; lakin o seciler parlak yeşil ve kırmızı boyalardır, o hadsiz hesabsız vasf-ı terkîbîler boncuklardır, o lâ-yenkâtî’ atf-ı tefsirler iri iri halkalardır, o elfâz-ı garibe medâr-ı zînet ittihaz olunan bazı hayvanat dişleridir, o istiarelere yeşil ve kırmızı papağan tüyleridir, o teşbihat beden-i kelâmda vesmelerdir. Bu ziynetler kolay vücuda gelir şeyler değildir. Hele beden her tarafını kör bir kemik veya taş sivrisiyle delik deşik edip de, o yaraları rengârenk tozlar, topraklarla doldurup, münakkaş bir surete girmek pek müellim bir ameliyattır. Bu kadar itina ile vücuda gelen bu parlak süs nev’-i beşerin büyük tıfilları olan vahşileri hayran ettiği gibi, eski üdebamızın hayli emek ve zahmetle vücuda getirdikleri o parlak ibareler, o ‘sanâyi’-i lâfziye’ dahi edebiyat âleminin bıyıklı sakallı etfalini aldatıp, ağızlarının sularını akıtıyorsa da, böyle cicilere aldanmayacak dereceye gelmiş ve suret ve lafızdan ziyade manaya ehemmiyet vermeye ve suret ve lafızda sadesinden hoşlanmaya alışmış olan zevk-i selîm ashabına hoş görünemez ve kendilerini memnun edemez. Vahşilerin kıyafetleri müzelerde târîh-i tabîî nümûne-hânelerde, hayvanat bahçelerinde seyre şayan olduğu gibi, bizim eski edebiyatımızın dahi bu kabîlden olanları âsâr-ı atîka kabîlinden muhafazaya müstehaktırlar; lakin bundan sonra dahi o yolda devam edilmek muhaldir.” (Şemsettin Sami, 1316e: 3).

Modern zamanda kurulmaya çalışılan yeni edebiyatı meşrulaştır-

manın veya ona alan açmanın birer aracı olduğu kuşkusuz olan bu değerlendirmede kullanılan benzetme ve metaforlar, gerçekten de dikkat çekici, çarpıcı ve zaman zaman da şaşırtıcıdır. Dikkat edilirse Sami, ilk cümlelerinde eski edebiyatçıları, ürünlerini olumlu karşılar gibi görünür. Zira ilk insanların ortaya koyduklarına benzer olan bu görüntünün kolay elde edilir, yapılır şeyler olmadığını söyler. Ancak ilk anda olumlu gibi beliren bu açı, ilerleyen cümlelerde yerini tamamen aksi bir kanaate bırakır. Çünkü ona göre bu ziynet ve süsler, öncelikle 'insanoğlunun büyük çocukları olan vahşileri hayran' etmiş, sonra eski edebiyat âleminin 'bıyıklı sakallı çocukları'nı 'aldatmış', bugün ise artık 'zevk-i selîm' sahiplerini aldatamaz, onlara hoş görünemezmiş. Bunlar, bugün artık tamamıyla müzeliğe olmuş. Birkaç cümle ile özetlediğimiz bu anlatımlara dikkat edilirse Ş. Sami'nin burada geçmişe evrimci bir yaklaşımla baktığı ve bu bakışta zamanı belli evrelere ayırdığı görülür. Buna göre bu evrelerden ilk ikisi, yani süsün öne çıktığı ilk insanın/vahşilerin zamanı ile benzer zevklerin egemen olduğu eski edebiyatın zamanı arasında neredeyse hiç fark yok gibidir. Her iki zaman da süsü, biçimi önemser. Bunların dışındaki zaman ise tüm bu zevklerin değiştiği, farklı zevklerin öne çıktığı zaman, yani Sami'nin de içinde olduğu modern zaman. Bu iki zaman, dikkat edilirse kendine özgü birtakım özellikleriyle belirir: 'Beşerin büyük tıfilları olan vahşiler', 'edebiyat âleminin bıyıklı sakallı etfali', 'aldanmak' vb. gibi nitelemeler, ilkinde ait. Bunlar ise daha çok 'çocuksuluk' görüntüsünü telkin eder. 'Cicilere aldanmamak', 'suret ve lafızdan hoşlanmamak', 'zevk-i selîm sahiplerine hoş görünmemek' vb. gibi nitelemeler ise daha çok 'reşitlik', 'olgunluk/kemal' görüntüsünü duyurur ki bu, kuşkusuz kendisinin de içinde yer aldığı zamanı işaret eder. Sami'nin bu yaklaşımını, dönemin diğer öncülerinde de çok benzer şekilde görmek mümkündür. Onlar da Sami gibi, eski edebiyat ürünlerini çocuksu ve irrasyonel bulurlar. Kendi dönemlerini ise akıl ve gerçeklikle ilişkilendirerek ifade ederler. Kısaca onlar kendilerini 'hayal âleminde hakikat âlemine geçmiş' edebiyatçılar olarak telakki ederler, ki bu da Tanzimat'ın veya yeni idrak edilen dünyanın/edebiyatın zihniyetini/ana eksenini dikkatlere sunar.

Ş. Sami'nin eski edebiyatın anlamı dışlayan ve şekli ziyadesiyle önemseyen bu ve benzeri yönünü daha başka makalelerinde de ilginç örneklerle ziyadesiyle somutladığını söyleyelim².

Ş. Sami, modern edebiyatın inşası sürecinde diğer müttetikleri gibi eski edebiyatı olabildiğince etkisizleştirebilmek ve paralelinde hararetle savunduğu yeni edebiyatı yerleştirebilmek için yaptığı şüphesiz olan bu eleştirilerinin nerdeyse bir benzerini de tahmin edileceği gibi eski şiirin dili ve muhtevasına yöneltilir. Tavrı ve yaklaşımı benzer olduğu için burada bahsi uzatmak istemiyoruz. Öncekilerde olduğu gibi burada da o, dünkü edebiyatın anlamca son derece zayıf bir edebiyat olduğunu; hemen herkesin bildiği gül, bülbül, şarap gibi kısırdöngü klişeler üzerine kurulduğunu ve hiçbir tabiiğe sahip olmadığını söyler. Aynı şekilde dilin de öz kaynaklara dayanmadığını, büyük ölçüde Arapça ve Farsça üzerine kurulu son derece ağır, anlaşılmaz, ağdalı ve kullanışsız olduğunu belirtir³.

Akıl dışı olmak, zamanın gerçeklerine ve ihtiyaçlarına cevap verememek, aşırı derecede biçimi incelemek, buna mukabil anlamı dışlamak, aynı şekilde kendi kaynaklarına dayanmayan, son derece anlaşılmaz ve karmaşık bir dili benimsemek ve kullanmak... Ş. Sami'nin eskiye olan itirazları ve eleştirileri, kuşkusuz bunlardan ibaret değildir. Bunlar, daha da detaylandırılabilir. Ancak bu

---

2 Mesela bir yerde bu edebiyatın aşırı derecede biçimci olduğunu ve bu yüzden de ondan herhangi bir mananın çıkarılamayacağını, hatta en meşhur sanatçılarının beyitlerinin bile manaca doğru bir şekilde başka bir dile çevrilemeyeceğini / aktarılamayacağını söyler: "Lakin şuarâ-i sâlifemizin en meşhurları olan Bakî'nin, Nefî'nin, Nabî'nin bir gazeli bir diğer lisana tercüme olunmak mümkün olup da, öyle bir şaire gösterilse, bunu yazanın fikri halelden salim değildir, diyeceğinde şüphe yoktur. Tercümesi mümkün olsa dedik, çünkü bunların ekseri sanâyi'-i lâfziye esası üzerinde müesses olduklarından, tercümeleri mümkün olamaz." Konu ile ilgili daha fazla ayrıntı için bk. Ş. Sami, "Lafız ve Mana", *Sabah*, Nu: 3329, 16 [Şevval] 1316 / 15 Şubat 314 / 27 Şubat Efrenci 99, s. 3.

3 Ş. Sami, eski edebiyatın dili üzerinde gerçekten ziyadece durmuş, düşünmüş, yoğun mesai harcamış bir dil bilimcidir. Bunun küçük bir örneğini görmek için bk. Şemsettin Sami, "Edebiyat-ı Müstakbelemiz", *Sabah*, Nu: 3343, 1 Mart 315 / 30 Şevval 1316 / 13 Mart Efrenci 99, s. 4.

başlıklar bize onun eskiye nasıl baktığını ve yerine neyi önerdiğini ana hatlarıyla vermektedir: Eski edebiyat devrin gerçekliğine, anlayışına ve ihtiyaçlarına uymayan bir edebiyattır. Bu yüzden yerine bir an önce çağın gerçekliğine ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir edebiyat kurulmalıdır. Artık bu, kaçınılmazdır. Onun son derece birikimli ve donanımlı bir dil bilimci ve edebiyat araştırmacısı olduğu hâlde eski karşısında zaman zaman ölçüyü kaçırmaması, tamamen yeniyeye olan bu inancından ileri gelmektedir.

2. Modern Edebiyatın İnşası Sürecinde Şemsettin Sami

Şemsettin Sami'nin eskiye yönelen bu dikkatleri ve eleştirileri, şüphe yok ki yeni edebiyatın meydana gelmesi ve kurumsallaşmasında önemlidir. Bunlar, bünyesi iyice zayıflamış olan eskinin daha kısa sürede çözülmesini, dağılmasını ve yok olmasını sağlamıştır. Bu, bilinen bir gerçektir; ancak modern edebiyatın inşasında onun asıl rolü ve katkısı, kuşkusuz bu noktada değil başka bir yerde, yeni edebiyatı günü gününe izlemesinde, ona ilişkin düşünce, öneri ve eleştirilerinde belirir. Dolayısıyla burada bunlar üzerinde durmak, bize onun inşa sürecindeki tavrı ve yaklaşımını daha belirgin bir şekilde gösterecektir.

2.1. Modern Edebiyatın İstikameti

Şemsettin Sami, Tanzimat'la birlikte başlayan modern Türk edebiyatı üzerinde değerlendirmeler yaparken öncelikle söz konusu edebiyatın başlangıç ve devam ediş/ilerleyiş itibarıyla yekpare olmadığını düşündüğü için onu bazı ayırıcı vasıflarından hareketle belli evrelere ayırır. Son derece dikkat çekici ve ilginç olan bu ayırımı göre başlangıçtan Sami'nin zamanına kadarki yeni Türk edebiyatı, *ıslah ve terakki* ile *tebeddül ve teceddüt* devri olmak üzere iki devreden oluşmaktadır. İfade etmeye gerek yok ki, bunlardan ilki yani *ıslah ve terakki devri* tahmin edileceği gibi Şinasi'nin, Namık Kemal'in, Ziya Paşaların kısaca yeni edebiyat öncülerinin içinde yer aldığı ilk evredir. Ş. Sami, ıslah ve terakki olarak nitelendiği bu ilk evrenin ne zaman başladığını bir makalesinde tarih olarak zikreder: "On üçüncü karn-ı hicrîde ve hatta bu karnın nisfından sonra edebiyatımız için bir devr-i teceddüt açıldı." (Şemsettin Sami, 1313: 89). Bu ifade, hemen hemen yeni Türk edebiyatı

için geçerli olan tarihi verir. Ancak burada tarihten ziyade önem arz eden nokta, bu tarihle birlikte başlayan edebiyatı nitelemek için kullandığı *ıslah ve terakki* tavsifidir. Kuşkusuz bu tavsif, tesadüfi değil, bilinçli bir kullanımın ürünüdür. Çünkü o, söz konusu devri tam bir değişme ve yenileşme olarak görmez. Hatta başka bir yazısında “suret-i husûsiyede mebbe-i terakkî olan on üçüncü karn-ı hicrîye umumiyet üzere bir devr-i tedenni nazarıyla” da bakılabileceğini söyler ki, gerçekten de bu, onun yeni edebiyatı kavrama ve okumasındaki inceliği ile değişim ve yenilikten ne anladığını göstermesi bakımından önem arz eder. Ona göre Şinasi ve Namık Kemal gibi öncüler, Avrupa’ya giden yolda kuşkusuz ilk önemli ve temel adımları atmışlardır. Ancak bu adımlar, bütüncül değil, kısmîdir. Zira yeni dönemin yazar ve şairleri, yani öncüleri, o kadar hücum ettikleri eskiyi topyekûn kaldırıp/yıkıp yerine bütünüyle ‘Avrupaî’ olanı inşa edememişlerdir. Sözgelimi o kadar yeniye ve Avrupa’ya açık olmasına rağmen Şinasi ve Namık Kemal gibi öncüler “ancak efkâr-ı cedide ve hissiyât-ı şâirâne-i sahîha üzerine mebni her ayıptan masun şiir” (Şemsettin Sami, 1298: 107) söyleyebilmişlerdir. Oysa muhtevada gösterdikleri bu başarıyı biçimde/şekilde gösterememiş ve tamamıyla eski usûl ve eski tarzı sürdürmüşlerdir. Onun ifadesiyle “vezin, kafiye, usûl-i ifâde, yine eski tarikten ayrılmamıştır.” İşte Ş. Sami, bu yüzden bu ilk devreyi sadece *ıslah ve terakki* olarak görür. Ancak açıkça söylemek gerekir ki, bu “ıslah ve terakki pek büyük, pek metin ve pek cedittir. Lakin yine ıslah ve terakkidir.” (Şemsettin Sami, 1316c: 3). Bundan dolayı o, bu ıslah ve terakkiyi bütünüyle bir *tebeddül ve teceddüt* olarak görmez. Ancak özellikle vurgulanmalıdır ki, Ş. Sami söz konusu tespitleri ile ilk öncüleri asla önemsizleştirmez; aksine onların yaptıklarıyla son derece önemli olduklarını söyler.

Şinasi ve Namık Kemallerle açılan ve devam eden bu ilk dönemi *ıslah ve terakki* olarak gören Ş. Sami, asıl değişme ve dönüşmenin ikinci evrede olduğunu düşünür. Bundan dolayıdır ki o, bu ikinci evreyi “*tebeddül ve teceddüt devri*” diye niteler. Hatta bu söz grubunu kullanırken hemen her yerde başına özellikle *külliyen* kelimesini ekler: *Külliyen tebeddül ve teceddüt devri*. Ona göre Türk edebiyatında Avrupaî manada tam bir değişme bu ikinci devrede

başlamıştır. Ş. Sami, bu tebeddül ve teceddüt devrinin tarih olarak ne zaman veya hangi noktadan başladığını da söyler. Ona göre külliyen tebeddül ve teceddüt devri “on dördüncü karn-ı hicrî” de, “bu karnın be’diyle beraber zuhur” (Şemsettin Sami, 1316c: 3) etmiştir. Bugünkü dille ve yeni takvime göre söylemek gerekirse, asıl değişim ve yenilik dönemi, on dokuzuncu yüzyılın son döneminde, yani 1880’li yıllarda başlamaktadır. Ş. Sami, bu yeni dönemin başlatıcısı veya öncüsünün de adını verir: Abdülhak Hamit Bey. Ona göre Abdülhak Hamit Bey, Türkçede ilk kez Batı şiir tarzı ve usulünde şiir söyleyen bir şairdir. O, söylediği bu tarz şiirlerle Türk şiirinde *yeni bir çığır* açtığı gibi “târîh-i edebiyatımızın şiir bahsi defterine” de yeni bir sayfa açmıştır. Batı ölçülerindeki bu şiirleri ile dönemine ve yetişmekte olan yeni şairlere bir “numune” göstermiş, böylece yeni tarzın yaygınlık ve genişlik kazanması ve “usûl-i kadîme”nin bütünüyle yıkılmasına çalışmıştır. O, bu yolda bütünüyle yalnız değildir: “Ekrem Bey gibi iktidâr-ı kalemi ve tabiat-ı şiiriyeleri müsellemlen olan bazı zevat dahi –vatanımızın bir Lamartin’i olacağı anlaşılan- bu genç şairin şu büyük teşebbüsüne müzaheretle himmetlerini diriğ etmemektedirler.” (Şemsettin Sami, 1298: 107).

Eski anlayıştan sıyrılmaya çalışan modern edebiyatın yeni istikametini günü güne takip eden ve ona ilişkin birtakım belirlemeler yapan bu değerlendirmeler, gerçekten de son derece önemlidir. Dikkat edilirse Ş. Sami, neredeyse kendisinden sonra gelen edebiyat araştırmacısı ve tarihçilerine çok yakın değerlendirmeler yapmaktadır. Şinasi ve Namık Kemal’i yeninin esasını vazeden önemli isimler olarak zikrederken Batılı manadaki asıl oluşun veya değişimin Abdülhak Hamit’le meydana geldiğini söyler. İfade etmeye gerek yok ki bu, dakik bir edebiyat araştırmacısının sıcağı sıcağına yaptığı kayda değer bir belirlemesidir.

2.2. Çözülemeyen Sorun: Dil

Bilindiği gibi edebiyat, büyük ölçüde bir dil işidir. Hele hele bu dil, inşa süreçlerinde üzerinde en çok ve hassasiyetle durulan konuların başında gelmiştir. Modern dünyanın bir bireyi ve edebiyat adamı olan Ş. Sami de yanında yer aldığı, desteklediği ve yanı sıra günü güne takip ettiği yeni edebiyatı özellikle bu yönüyle

dikkatle izlemiş; belirmeye başlayan dili hassasiyetle irdelemiş; eksik gördüklerini, yapılması gerekenleri büyük bir açıklıkla ortaya koymuştur.

Ş. Sami, eski ve yeni edebiyat arasındaki farkı ortaya koyarken “umumi ve mutlak bir kaide”ye gönderme yapar: İnsanoğlu, gerek edebiyatta gerekse diğer alanlarda olsun “terakki ve temeddün ettikçe, lafız ve sureti” geride bırakır; buna mukabil “manaya ziyade” önem verir. Ona göre bu umumi ve mutlak kaideye bağlı olarak yeni Türk edebiyatı, eskinin şekle, süse önem veren anlayışından bütünüyle uzaklaşmış; bunun yerine tıpkı Batı’da olduğu gibi manayı öncelmiş, onu öne çıkarmış ve bunda da kısa zamanda büyük başarı elde etmiştir. Ancak bu noktadaki başarısı, dile asla taşınmamıştır. Bu yüzden Ş. Sami, o kadar yanında yer aldığı ve desteklediği yeni Türk edebiyatını dil konusunda asla onaylamamış ve onu eleştirmiştir.

Modern edebiyatın dili üzerinde düşünürken önce bu edebiyatın öncülerini dikkate alan Ş. Sami; Şinasi ve Namık Kemal gibi isimlerin, eski edebiyatın yapısını temelinden yıkarak çağın zihniyetine uygun yeni bir edebiyat inşa ettiklerini düşünür. Ona göre Şinasi ve Namık Kemal ile temelleri atılan bu edebiyatı, öncülerini izleyen, bir bakıma onların öğrencileri olan yenilikçi gençler de canla başla sahiplenmişler ve savunmuşlardır. Böylece ortaya çıkan bu güçle zaten can çekişmekte olan eskinin son kalıntıları, bir süre sonra silinip gitmiştir. Bunlar olurken öncüler, aynı zamanda yeni edebiyatın en temel sorunlarından biri olan dil meselesini de ciddiyetle gündemlerine almışlar ve onun sadeleşmesi, eski buluşuk görüntüsünden kurtulup asıl görünümüne kavuşması için çalışmışlardır. Ne var ki “o büyük mücedditlerin ettikleri hizmet lisanımızın sadeliği ve düzgünlüğü tarikinde birinci hatve idi. Orada durulamazdı, daha ileri varılmak tabii idi. İyi dikkat olunursa, onlar lisanımızın edebiyât-ı kadîmedeki tarz-ı ifadesini sadeleştirdiler, düzelttiler, ıslah ettiler, lakin büsbütün değiştirmediler.” (Şemsettin Sami, 1316a: 3)

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki Ş. Sami, Namık Kemal gibi öncülerin diğer alanlarda olduğu gibi dilde de köklü bir değişimi gerçekleştiremediği kanaatindedir. İlk evre için kullandığı tabiri ile söyle-

mek gerekirse onlar dilde de sadece “ıslah” edici olabilmiş, bunun ötesine geçememişlerdir. Ancak burada daha dikkat çekici olan nokta ise söz konusu dilin Namık Kemallerden sonraki görünümü ve durumudur. Ş. Sami, sonrakilerin öncülerin açtığı yolu ileriye vardırmadıkları, genişletmedikleri kanaatindedir. Ona göre sonrakiler, öncülerin açtığı yolu ilerletemediği/genişletemediği gibi şiir dilinde öncekilerden daha da geriye düşmüş ve son derece ağır, anlaşılmaz ve muğlak bir dil görüntüsü ortaya koymuştur. O, bu realiteyi ortaya koyarken kuşkusuz içinden geçerken yakından izlediği ve beğendiği yönlerini alkışladığı Servet-i Fünûn’a dayanır. Gerçekten de Sami, edebiyatı kavrayış bakımından çok umutlandığı Servet-i Fünûn neslinin dil tercihi ve kullanışı karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Ancak onların Arapça ve özellikle de Farsçaya gark olmuş dilini şiddetle eleştirmekten de geri durmaz (Şemsettin Sami, 1316f: 4).

Ş. Sami’nin, söz konusu edebiyatın dilini göstermek için verdiği örnekler ve değerlendirmelerine bakılacak olursa özellikle gelen nokta yani Servet-i Fünûn devri itibariyle edebiyat dilinin çığırından çıktığı veya bütünüyle sorunlu ve anlaşılmaz bir hâl aldığı düşüncesinde olduğu anlaşılır. Ona göre “tebeddül ve teceddüt devri” şairleri artık “fikir ve mealce” İran şiiri etkisinden bütünüyle kurtulmuş ve Batılı ölçülerde “güzel düşünme”ye başlamışlardır. Ne var ki onlar aynı ölçüde “güzel söyleyemiyor”lar. Bu noktada hâlen İran etkisi altında kalarak gereksiz Farsça ve Arapça kelimeler ve tamlamalar kullanmaya devam ediyorlar. Oysa yeni şiirin dili de mutlaka ona göre yeni, sade ve anlaşılır Türkçe olmalıdır. Ama henüz arzu edilen bu seviyeye ulaşılabilmemiş değildir⁴.

Servet-i Fünûn neslinin şiir dilinde takındığı tavrı kabul etmeyen ve bu çerçevede tutumlarını şiddetle eleştiren Sami, nesir dilini, kısmen de olsa başarılı bulur. Ona göre yeni edebiyatın nesir dili “hâlâ pek muğlak, hâlâ birçok lüzumsuz Arabî ve Farisî tabirat-

---

4 Sami’nin bu konudaki görüşlerini daha ayrıntılı şekliyle görmek için bk. Ş. Sami, “Edebiyât-ı Müstakbelemiz”, *Sabah*, Nu: 3343, 1 Mart 315 / 30 Şevval 1316 / 13 Mart Efrenci 99, s. 4.

la" dolu, "hâlâ o iki lisana esir olmakla beraber, yine eskisine nispeten hayli sadeleşmiştir." Yeni edebiyatçıların nesri "asla Arabî ve Farisî okumamış bir Türk tarafından kolayca anlaşılacak kadar sade değil ise de, senelerce bu iki lisanla uğraşmış olanlarca Kâmuslara, Bürhânlarla müracaata ihtiyaç gösterecek kadar muğlak değildir." (Şemsettin Sami, 1316f: 4).

Bu değerlendirme ve eleştirilerden anlaşılıyor ki, Ş. Sami, sadece yeniyi savunma güdüsüyle hareket eden fanatik bir taraftar değil, zamanın ve eğilimlerin farkında olan bir aydın ve edebiyat adamıdır. O, yanında yer aldığı ve desteklediği yeni oluşun daha bütünlüklü bir görünüme kavuşabilmesi için eleştirilerini çekinmeden sıralar. Ancak bunları sıralarken yapılması gerekenleri de ihmal etmez ve önerilerini sunar. Bu, Batıyı esas almış gerçekçi ve modernleşmeci bir Tanzimat aydını olan Ş. Sami'nin çok ayırıcı vasıflarından biridir. Nitekim o, bazıları gibi sadece eleştirilerini sıralayıp ümitsizce bir tarafa çekilmez; bilakis eleştirileri ile birlikte büyük bir ümit ve heyecanla yapılması gerekenleri açık bir şekilde ortaya koyar ve böylece yolu da gösterir. Ancak "lafız ve lisan"da yani dil konusunda gösterdiği yol ya da sunmuş olduğu çözüm önerisi son derece ilginçtir: İmtisal etmek. Kurulmakta olan yeni edebiyatın "fikir ve manaca" olumlu ve iyi istikamette olduğunu düşünen Ş. Sami, dilin de dünkü hastalıklarından kurtulabilmesi, asıl kıvama erişebilmesi ve kendini bulabilmesi için "imtisal" etmeyi kaçınılmaz görür.

Kendi sözlüğünde "Bir şeyi numune ve misal ittihaz edip ona tatbik-i hareket etme, uyma" (Şemsettin Sami, 2010: 511) şeklinde tanımladığı "imtisal"i, makalelerinde olabildiğince vuzuhla ortaya koyar. Buna göre Sami'nin imtisal etmekten kastı, dilde sadeleşme/arınma konusunda bize en çok benzeyen milletlerin geçtikleri yolu takip etmek, onların yaptıklarını yapmak, onlar gibi dilde yabancılardan arınmak ve en nihayet bize ait olan kelimeleri bulmak ve kullanmaktır. Bu noktada Sami, yakın zamanda bizden kopmuş olan Rumlar, Sırlar ve Romenlerin dil tecrübelerinin incelenebileceğini söyler. Mesela onlar bizden koptuktan sonra Türkçe yoluyla girmiş muhtelif yabancı kelimeleri dillerinden nasıl çıkarıp yerlerine kendi öz kelimeleri yerleştirmişler ve

bu yeni kelimelerle edebiyat yapmaya başlamışlar, bunu nasıl başarmışlardır? Kendisi de aynı coğrafyada doğup büyüyen, hatta hayatının önemli bir bölümünü onların arasında geçiren Ş. Sami, söz konusu milletlerin bu noktada izledikleri yolu da dikkatlere sunar. Buna göre bu milletler, dillerine geçmiş olan yabancı kelimelerin yerlerine kendi dillerinde unutulmuş, kullanımdan düşmüş eski karşılıklarını arayıp bulmuşlar ve bunları yazı dilinde, edebiyatlarında yoğun şekilde kullanmışlar ve böylece unutulmaları uyandırdıkları gibi Türkçe, Arapça, Farsça gibi yabancı kökenli kelimeleri de zamanla dillerinden “kovmuşlar”.

Ana hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız bu imtisal meselesini makalelerinde son derece ayrıntılı bir şekilde tartışan ve önerilerini dikkatlere sunan Sami, devrin edebiyatçılarına bu yolda nelerin yapılması gerektiğini de bütün açıklığıyla söyler. Ona göre köleşmekte olan yeni edebiyata inanmış tüm edebiyatçılar, -bizden kopmuş küçük milletlerin kendi dillerini, edebiyatlarını yaratırken yaptıkları gibi- unutulmuş öz Türkçe kelimeleri arayıp bulmalı ve bunları şiirde, hikâyede, romanda kısaca tüm metinlerde Arapça, Farsça ve ecnebi kelimelerin yerlerine kullanmalıdırlar. Böyle bir uygulama, unutulmuş olan kendi eski öz kelimelerimizin zamanla tanınmasına, bilinmesine, edebiyat metinlerine ve günlük dile girmesine, yerleşmesine imkân sağlayacaktır. Ayrıca tedavülde olan Arapça, Farsça ve ecnebi kelimelerin çok az kullanılmasına özen gösterilmeli, hatta hiç kullanılmamasında edebiyatçılar âdeta birbirleri ile yarış içinde olmalıdırlar. Sami'nin kanaatine göre eğer bu husus, bir grup tarafından başlatılır ve ısrarla sürdürülürse, zamanla moda hâlini alarak yaygınlaşır ve öz Türkçe kelimeleri eserlerinde kullananların sayısı artar. Bu ise bir müddet sonra millî edebiyat çığırının açılmasına zemin hazırlar. Ş. Sami, aynı yazısında aslında sözünü ettiği çığırın o sıralarda basılmış olan Mehmet Emin Bey'in Türkçe Şiirler adlı şiir kitabıyla açıldığını söyler ve onu büyük bir heyecan ve övgüyle yeni millî edebiyat çığırının mübeşşiri ilan eder.

2.3. “Eski Hastalık”: Taklit

Dil gibi yeni edebiyatın sorunlu taraflarından biri de kuşkusuz taklittir. Ş. Sami, daha önce de görüldüğü gibi taklidi asla onay-

lamamış bir edebiyat adamıdır. O, eski edebiyatı bu bakımdan ziyadesiyle eleştirmiş ve onu türev bir edebiyat olarak telakki etmiştir. Ş. Sami, arkasında durduğu yeni edebiyatı bu açıdan değerlendirirken onun Batı edebiyatını/edebiyatçıları “biraz ziyadece taklit et”tiğini söyler. Ona göre Türk edebiyatı asırlarca ‘taklit vadisinde yuvarlanmış’ bir edebiyattır. Bunca taklitten sonra ise mecra değiştirmiş ve çağa uygun gerçekçi bir edebiyat kurmaya başlamıştır. Ne var ki yeni dönemde artık eski hastalıktan tam kurtulacağımız bir sırada Batı ve özellikle Fransız edebiyatını taklide başlamıştır. Bu ise eski hastalığın nüksetmesi demektir ve dolayısıyla asla kabul edilebilir bir tutum değildir. Gerçi Ş. Sami, Batı ve özellikle de Fransız edebiyatını taklit etme konusunda bütün bir “üdeâyı cede”yi suçlamaktan da imtina eder. Bu konudaki düşüncesinin yanlış anlaşılmasını rica eder. Çünkü o, aynı zamanda yeni Türk edebiyatçılarının yaratmakta oldukları edebiyata örnek alabilecekleri veya –kendi tabiriyle- imtisal edebilecekleri edebiyatın Batı edebiyatı olduğunun bilincindedir. Zaten bunu da açıkça söylemektedir. Ancak onun bu noktada eleştirdiği yegâne şey, örnek almanın/imtisal etmenin ötesine geçerek taklit etmektir. Ona göre bunun da yeni Türk edebiyatındaki varlığı açıkça görünüyor. Nitekim “bazı eşarda ve birtakım nâ-şinîde tabiratta taklit kokusunu duymamak mümkün olamıyor.” (Şemsettin Sami, 1316c: 3) Ancak Ş. Sami, kokusunu duyduğu bu taklidin mahiyetini makalelerinde ayrıntılı şekilde ortaya koymuyor. Görüldüğü gibi bazı şiirde ve tabirlerde bunlara rastladığını belirtiyor; bundan ötesini vermiyor.⁵ Fakat “her mukallitlikten ihtiraz edip” kendi dilimizin “şfve-i tabiyesine göre yeni bir edebiyat binası kurmaya muhtaç” bulunduğumuzu açık olarak söylüyor.

Ş. Sami, eski Türk edebiyatı karşısındaki tavrından da hatırlanacağı üzere taklidi asla kabul etmez ve onaylamaz ama öte yandan yeni edebiyata mutlak esas ve model alınması veya imtisal edilmesi gereken kaynağın da Batı olduğunu ısrarla söylemeden

5 Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ş. Sami, “Lisan ve Edebiyatımız”, *Sabah*, Nu: 3132, 20 Rebiülevvel 1316 / 27 Temmuz 314 / 8 Ağustos Efrenci 98, s. 3.

geçmez. Diğer Tanzimat aydınları gibi o da Batı'yı örnek alınması gerekli mutlak bir model olarak görür ve iyi bir edebiyat için dönemin edebiyatçularına Batı'yı örnek almalarını, ona imtisal etmelerini söyler. Çünkü Sami'ye göre Batı, gerçek bir edebiyata maliktir. O ölçüleri haiz bir edebiyatı yaratabilmek için de onların geçtikleri yolu geçmek, yaptıklarını yapmak gerekir. Ancak böyle yapılabilirse “muğbeçeden, pîr-i mugandan, ay yüzlerden, servi boylardan, zincir veya şeb-i hicrân kadar uzun zülüflerden, hatt-ı sebzen” bahseden şiirlerden ve “leyleklerin Mecnun'un başında yuva yapmasından, Leyla'nın” ay ile konuşmasından, “Ferhat'ın dağları yarmasından bahis kaba ve çocukça hikâyeler”den uzaklaşılabilir ve medeni milletler gibi “hissiyât-ı rakîka”yi tasvir eden şiirler, “makul ve tabii” manzumeler, “müessir hikâyeler”, “güzel tiyatro kitapları” kısaca hakiki bir edebiyat oluşturulabilir.

Bunlardan anlaşılıyor ki taklidi iyi bir şey olarak görmeyen Ş. Sami, Batı edebiyatına 'imtisal'i veya onu model almayı kaçınılmaz telakki ediyor. Aslında o, imtisal etmeyi sadece edebiyat için söz konusu etmez. Aynı zamanda diğer bütün alanlara da teşmil eder. Çünkü ona göre bizler Avrupa'dan hemen her bakımdan gerideyiz. Bu gerilikten kurtulmanın tek yolu onları model ittihaz etmek ve onların geçtikleri yoldan geçmektir. Ş. Sami, Japonların ancak o yola “bilâ-ihiraz ve bilâ-kayd u şart” girmekle bu kadar az sürede o kadar “temeddün ve terakki” ettiklerini söyler⁶.

2.4. “Doğu Tipi” Yenileşme: Plansızlık ve Programsızlık

Modern edebiyatın inanmış ve mücadeleci bir taraftarı olan Ş. Sami, kurulmakta olan edebiyatın yukarıda görüldüğü gibi gelişme şeklini, dil anlayışını ve Batı karşısındaki konumu ve taklitçiliğini merkeze alır ve bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunur. Bunlar, söylemeye gerek yok ki son derece akılcı, objektif ve yapıcı değerlendirmelerdir. Asla yeni tarafgirliği etrafında vücut bulmuş

---

6 Ş. Sami'nin Batı'yı model almak veya onlara imtisal etmekle ilgili görüş ve önerileri gerçekten son derece dikkate değer ve ilginçtir. Biz burada sadece kısaca bir özetini sunduk. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ş. Sami, “Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz”, *Sabah*, Nu: 3240, 13 Recep 1316 / 16 Teşrinisani 314 / 28 Teşrinisani Efrenci 98, s. 3.

sübjektif değerlendirmeler değildir. Onun yanında yer aldığı ve izlediği edebiyatın programına, daha doğrusu programsızlığı ve dağınıklığına ilişkin yapmış olduğu değerlendirmeler, bunun iyi bir örneğidir.

Zamanın ve ihtiyaçların değiştiğine inanan ve dolayısıyla yeni devirde ona uygun edebiyatın kurulması gerektiğini savunan Ş. Sami, bir yanda yeni edebiyatın kısa zamanda önemli ilerlemeler ve gelişmeler kaydettiğini söylemekte ama öte yanda ise onun belli bir plana ve programa sahip olmadığını açıkça dillendirmektedir. Ona göre akıl ve hakikat devrinde edebiyat-ı kadîmenin binası “münhedim” olmuş, yani yıkılmış; ancak edebiyat-ı cedideye henüz bir “esâs-ı metin vaz’ olunama”mıştır. Açılan bu yeni edebiyat meydanında “herkes kendi arzu ve hevesine göre bir bina kurup” gitmektedir. Bu, kuşkusuz mevcut olan dağınıklığı, plansızlığı ve programsızlığı göstermektedir. Ş. Sami, yeni edebiyatın bu plansızlığı ve programsızlığını kendi zamanında İstanbul’da çevresinde gözlemlediği çarpık yapılaşmaya benzetir⁷. Hiçbir altyapısı hazırlanmadan inşa edilmeye çalışılan evler, kulübeler; düşünülmeden açılan daracık, eğri büğrü yollar, sokaklar... Ona göre bizim edebiyatımız da İstanbul şehir örneğinde olduğu gibi plansız ve programsızdır. Kurulmakta olan modern edebiyatta ortaklaşma ve belli bir hedefe kilitlenme söz konusu değildir. Herkes rastlantısal buluşlarına, anlık arzu ve isteklerine göre hareket etmektedir. Kimse ortak bir edebiyat esasına dayanmamaktadır. Sami, böylesine rastlantısal ve “sevk-i tabii”ye göre dağınık bir şekilde kurulmaya çalışılan bir edebiyatın hiçbir zaman sağlam bir zemine oturmayacağı ve sürekli olamayacağını vurgular (Şemsettin Sami, 1316e: 3).

Açıkça belirtilmelidir ki bunlar, kurulmakta olan edebiyatın yanında yer alan sıkı bir taraftarın yerinde ve zamanında yapmış olduğu çarpıcı ve dikkate değer önemli tespit ve değerlendirmeleridir. Gerçekten de bunlar, sorunun kaynağını, işin esasını gösterirler.

---

7 Bu ilişkilendirmeyi daha ayrıntılı görmek için bk. Ş. Sami, “Lafız ve Mana”, *Sabah*, Nu: 3329, 16 [Şevval] 1316 / 15 Şubat 314 / 27 Şubat Efrenci 99, s. 3.

Ş. Sami, makalelerinde sadece durum tespiti yapmaz; aynı zamanda bu plansızlıktan ve programsızlıktan nasıl çıkılabileceğini, bu çerçevede nelerin yapılabileceğini de ortaya koyar. O, bunları birkaç nokta etrafında toplayarak ifade eder. Onun bu çerçevede işaret ettiği ilk nokta, dönemin medrese ve mekteplerinde hâlâ “edebiyât-ı kadime kavaidi”nin okutulmasıdır. Ona göre zamana uygun olarak edebiyat değişmiş ve eski edebiyat bütünüyle ortadan kalkmıştır. Artık eski edebiyatçılar ve şairler tarzında yazarlar yoktur. Ne var ki bu değişme okullarda layıkıyla fark edilmiş değildir. Nitekim zaman değişmiş olsa da okullarda hâlen eski edebiyata ait “seci, istiare ve sair sanâyi’-i lafziye” kuralları öğretilmektedir. Oysa zamanın edebiyat dünyasında artık bu gibi şekli sanatların hiçbir hükmü kalmamıştır. Dolayısıyla bu anlayıştan derhal vazgeçilmeli ve yerine yeni edebiyata uygun kurallar ikame edilerek öğretilmelidir.

İkincisi, daha önce muhtelif kısımlarda da belirtildiği gibi dilce sadeleşmeye ve Türkçeleşmeye olan ihtiyaçtır. Ş. Sami, bu noktayı her şeyin önüne koyar ve devrin yeni edebiyat taraftarlarına, muğlak ifadelerden olabildiğince kaçınmalarını, ödünsüz sade Türkçe yazmalarını, Türkçeleri varken asla yabancı kelimeler kullanmamalarını, hatta bu noktada bazı arkaik kelimeleri bile uyandırmalarını, cümlede süse, gösterişe ve tantanaya yönelmelerini, Arapça ve Farsça terkiplerden mümkün merteye uzak durmalarını ısrarla söyler.

Ş. Sami’nin bunlara eklediği üçüncü önemli nokta, yeni edebiyatçıların birbirleri ile kuracakları ilişkilerine dairdir. O, bu noktada öncelikle gereksiz münakaşa ve polemiklerden uzak durulması gerektiğini belirtir. Bununla birlikte meydana getirilen eserlerin görülmeden, incelenmeden üstünkörü eleştirmek ve tezyif etmek yerine bu eserlerde dikkati çeken eksiklik ya da tashih ve düzeltmeye ihtiyaç gösteren yönleri gayet dostane, garazsız ve yapıcı bir şekilde gidermeye çalışmak gerektiğini söyler. Ona göre böyle bir tutum, eksikliklerin giderilmesini sağlayacak ve yeni edebiyat her bakımdan daha da iyi bir istikamete kavuşmuş olacaktır.

Bunlara eklediği son nokta ise teorinin pratiğe aktarılmasıdır. Başka bir ifade ile yeni edebiyatın hemen her bakımdan sözden

filiyata taşınması, baştan beri vurgulanan ilkelere ve özelliklere sahip eserlerin aralıksız şekilde yazılması, basılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Ona göre açılan yeni edebiyat yolunda gerçekçi, manayı önceleyen ve sade Türkçe ile eserler/örnekler verilirse edebiyat daha da güçlenecek ve kısa zamanda kendini kabul ettirip kök salacaktır. Ş. Sami, bunları aslında zamanında sadece birer düşünce, öneri veya yapılması gerekenler olarak ileriye sürüp aradan çekilmez. Bilakis o, bir fikir ve öneri olarak ileri sürdüğünün/söylediğinin pratiğini de ziyadesiyle yapar. Ardında bıraktığı romanı *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* ile *Besa yahut Ahde Vefa, Seydi Yahya, Gâve* ve *Vicdan* adlı tiyatroları bunun somut örnekleridir. Ş. Sami, kuşkusuz bu metinleri bütünüyle yukarıda dillendirdiği görüşleri ispat etmek için kaleme almamıştır. Ancak bu eserlerin meydana gelmesinde söz konusu hususun önemli bir motivasyon veya etken olduğu inkâr edilemez.

Ş. Sami, bu eserlerinde inşa sürecinde yeni edebiyat adına dile getirdiği ve savunduğu görüşlerin neredeyse tamamına sadık kalmıştır. Söz konusu eserleri gözden geçiren hemen her okuyucu, bu noktayı açıkça müşahede eder. Sözgelimi o, eserlerinde eski edebiyat anlayışının aksine toplumsal konu ve sorunları merkeze almış ve işlemiştir. Bu noktada yalnız aynı zamanda ilk Türk romanı olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ı* hatırlamak kâfidir. Bilindiği gibi bu romanda Ş. Sami, toplumun bir sorunu olan görücü usulü ile evliliği işlemekte ve bu anlayışın yanlış olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte bu sorunları, yine öncekilerin aksine son derece sade ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme almıştır. Aynı zamanda cümle kuruluşları ve yapıları da yine açılan yola uygundur. Onun romanı ve tiyatroları, bu bakımdan gerçekten ileri sürülen görüşlere büyük ölçüde paraleldir. Hatta dil, devrin diğer metinlerine göre çok daha sade ve yalındır. Arapça ve Farsçadan olabildiğince kaçınan bu dil, sade olduğu gibi Türkçe için en büyük tehdit ve tehlike olan Arap ve Fars dil bilgisi kurallarından da uzaktır. Sami, mecbur kalmadıkça ne Arap'ın ve Fars'ın kelimelelerini ne de her iki dilin dil bilgisi kurallarından çokluk ve tamlama yapılarını kullanır. O, bu ve benzeri noktalarda tam manasıyla "Türk"tür. İşaret ettiğimiz eserleri, bunun en somut tanıklarındır.

O kadar ki Sami, bu noktada biraz daha dikkatle analize tabi tutulur ve sonrakilerle ilişkilendirilirse Türkleşme ve Türk edebiyatı tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden “Yeni Lisan” yani Millî Edebiyat Hareketi’nin öncülü, mübeşşiri olduğu görülür.

Sonuç

Şemsettin Sami, modern Türk edebiyatının inşası sürecinde devrin öncülerinden Şinasi ve Namık Kemal gibi açık ve net bir tavırla kurulmakta olan edebiyatın tarafında yer almış ve onun kurumsallaşması için tüm enerjisini sarf etmiştir. Bu çerçevede önce eski Türk edebiyatına yönelmiş ve onun tamamıyla ortadan kalkması için bütün kuvvetiyle hücum etmiştir. Onun hücumlarının dayanakları, devrin diğer yeni edebiyat taraftarlarınınkinden farklı değildir. O da eski edebiyatı zamana uymayan, onun ihtiyaçlarına cevap vermeyen bir edebiyat olarak görmektedir. Ayrıca onu gerçekle/hakikatle ilişkisi kopmuş, son derece biçimci ve taklitçi, dil bakımından ise ağır ve anlaşılmasız bir edebiyat olarak telakki etmektedir. O, bunları dile getirir ve eleştirirken yine büyük ölçüde diğerleri gibi toptancı, insafsız ve sübjektiftir.

Buna mukabil Ş. Sami, yeni Türk edebiyatını büyük bir heyecanla karşılamış, alkışlamış ve desteklemiştir. Onun bu tavrı önemli olduğu kadar dikkate değerdir. Zira o, yeni karşısında asla kör bir taraftar tavrı ve refleksi ile hareket etmemiştir. Nitekim modern edebiyatta görülen yenilik ve ilerlemeleri alkışlar ve desteklerken öte yandan eksik gördüğü yönleri ile de uyarıcı ve eleştirel olmuştur. Dil, muhteva, taklit ve planlama konularındaki görüş ve düşünceleri bunun örnekleridir. O, yeni edebiyatın muhteva bakımından son derece önemli ilerlemeler kaydettiğini söyler ve onu alkışlar. Ancak aynı zamanda dilde gerekli arınmanın, sadeleşmenin meydana gelmediğini, hâlihazırdaki dille düzgün bir edebiyat yapılamayacağını; eski bir hastalık olan taklidin yeni edebiyat için halen bir tehlike olarak varlığını sürdürdüğünü ve yine yeni edebiyatta belli bir program veya planın değil tesadüflerin egemen olduğunu açıkça belirtmiştir. Onun bu eleştirel yaklaşımı, kuşkusuz yeni edebiyatın en kısa zamanda doğru istikamet kazanabilmesi, kendini kabul ettirebilmesi içindir. O, ister ki modern Türk edebiyatı tıpkı Batı’daki örnekleri gibi sade ve anlaşılır bir dile,

toplumu önceleyen bir içeriğe ve kendine özgü bir yapıya sahip olsun. Ne var ki yeni edebiyatta tüm bu özellikler yoktur.

Bunlarla birlikte Ş. Sami inşa sürecinde edebiyatçılara Batı karşısında ölçülü olmalarını, özellikle taklitten sakınmalarını ısrarla belirtmiştir. Ancak öte yandan pek çok konuda ise imtisal edilebilecek, örnek alınabilecek yegâne kaynağın Batı olduğunu da açıkça söylemiştir. Çünkü ona göre Batı, bizim için ideal bir modeldir. Biz ancak bu modele imtisal ederek kendimizi / edebiyatımızı inşa edebiliriz.

Ş. Sami'nin yeni edebiyatı izlerken dile getirdiklerinin –en azından bir kısmının- aslında devrin arayışları ve önerilerinin çok çok ilerisinde olduğu iddia edilebilir. Bunun en açık delili, dil konusundaki düşünceleridir. Ş. Sami, özellikle bu konudaki arayış ve önerileriyle devrindekilerden daha çok Ömer Seyfettinleri, hatta ondan daha da ilerisini hatırlatır gibidir. Bundan dolayıdır ki o, 1890'lı yılların sonlarında Mehmet Emin'in *Türkçe Şiirler'i* basıldığında büyük bir heyecana kapılır; öteden beri aradığını bulduğunu düşünür ve onu modern Türk edebiyatının mübeşşiri olarak telakki eder.

Ş. Sami, tesir bakımından kuşkusuz bir Namık Kemal değildir; fakat o, modern edebiyatın inşası sürecinde gerçekten de en az bir Namık Kemal kadar yeniye inanmış ve bu istikamette durmaksızın çalışmış bir modern edebiyat taraftarıdır. Kurulmakta olan edebiyatı günü gününe izleyen ve ona istikamet çizen makaleleri ile yeni edebiyatın birer pratiği ve ilk denemesi olan roman ve tiyatroları, söz konusu hususun somut tanıklarındır.

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (1970), Şemseddin Sami, İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati (s. 411-422), C. 11, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- H. Nazım. (1314), Makale-i Mahsûsa Mesâlik-i Edebiye, *Servet-i Fünûn*, (Nu: 416), 402-413.
- Şemseddin Sami. (2010), *Kamus-ı Türkî*, Yay. haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemsettin Sami. (1292), *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul.
- (1292), *Besa yahut Ahde Vefa*, İstanbul: Matbûat-ı Ceyyide.
- (1292), *Seydi Yahya*, Matbûat-ı Ceyyide, İstanbul.
- (1293), *Gâve*, Matbûat-ı Ceyyide, İstanbul.
- (1298), Şarkta Şiir ve Şuara -3-, *Hafta*, Birinci Cilt, Adet: 7, (5), 106-107.
- (1313), Lisan ve Edebiyatımız, Tercümân-ı Hakikat ve Musavver, *Servet-i Fünûn, Nüshâ-i Fevkalade*, İstanbul: Kırkambar ve Âlem Matbaaları, 89.
- (1316), Lisan ve Edebiyatımız, *Sabah*, (Nu: 3132), 3.
- (1316), Yine Lisan ve Edebiyatımız –Târîk-i Islâh-, *Sabah*, (Nu: 3139), 3-4.
- (1316), Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz, *Sabah*, (Nu: 3240), 3.
- (1316), Şiir ve Edebiyât-ı Cedîdemiz, *Sabah*, (Nu: 3261), 3-4.
- (1316), Lafız ve Mana, *Sabah*, (Nu: 3329), 3.
- (1316), Edebiyât-ı Müstakbelemiz, *Sabah*, (Nu: 3343), 3.
- Uçman, A. (2011), Şemseddin Sami, *İslâm Ansiklopedisi* (s. 519-521), C. 38, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı.